

Jasna Čapo

Hrvatska tradicijska kultura i identitet nekad i danas

<https://doi.org/10.17234/9789533793351.08>

Raznovrsnost hrvatske tradicijske kulture u vremenu i prostoru

Zemljopisni smještaj Hrvatske u srednjoj i jugoistočnoj Europi utjecao je kako na povijesno-politička zbivanja na njezinu teritoriju, tako i na njezin položaj u odnosu na kulturne krugove koji se na tome prostoru susreću. Na tome susretništu nastali su heterogeni tradicijski kulturni obrasci, u kulturnome smislu određujući Hrvatsku kao panonsku, mediteransku (jadransku) i balkansku zemlju (→ *povijest*, str. 53). Unatoč nacionalnointegracijskim procesima koji započinju u 19. stoljeću preporodnim pokretom, standardizacijom jezika i osnivanjem kulturnih i obrazovnih institucija (→ *jezik*, str. 141), nastavljaju se urbanizacijom i modernizacijom srednjoeuropske i zapadnoeuropske provenijencije od druge polovice 19. stoljeća do kraja 1930-ih, zbog stoljetne političke rascjepkanosti teritorija koje nastanjuju Hrvati te hrvatskoga zemljopisnog položaja na razmeđu nekoliko zemljopisnih regija, političkih sila i kulturnih krugova (→ *geografija*, str. 13), kulturni je regionalizam do danas prisutan u Hrvatskoj i u smislu identitetnih iskaza stanovnika pojedinih regija i u smislu nekih kulturnih obilježja i načina života. Razvidan je u nekim tradicionalnim gospodarskim djelatnostima (npr. uzgoj maslina na jugu zemlje, uzgoj žitarica na sjeveru) i u nekim običajnim praksama i životnome stilu (→ *svakodnevica*, str. 338). Gotovo polustoljetni jugoslavenski komunistički poredak u kojemu se nalazila Hrvatska nakon Drugoga svjetskog rata (→ *povijest*, str. 84) također je donekle pridonio ujednačavanju kulturnih obrazaca, no važnije je da ih je

znatnije i izmijenio, s jedne strane kontrolom i cenzurom osobito vjerskih i nacionalno obojenih praksi, a s druge strane uvođenjem novih, radničkoj državi i komunističkoj ideologiji primjerenijih svjetovnih rituala. Od stjecanja neovisnosti pak svjedočimo retradicionalizaciji nekih aspekata društva i kulture s jedne strane, a s druge strane obnavljanju, reinterpretaciji i stvaranju novih kulturnih praksi i tradicija sa svrhom definiranja identitetnih obilježja pojedinih lokaliteta i regija koje je nastalo kao odgovor na globalizaciju i ujednačavanje kultura kojima je zahvaćena moderna Hrvatska.

Regionalno bogatstvo hrvatskoga kulturnog prostora

Klasična hrvatska etnologija seljaštva, na čelu s Milovanom Gavazzijem, identificirala je tri hrvatske regionalne kulture, a one manje ili više odgovaraju trima zemljopisnim regijama: jadranskoj, panonskoj i središnjoj planinskoj. U etnološkoj terminologiji govorimo o **jadranskoj, panonskoj i dinarskoj inačici hrvatske tradicijske (seljačke) kulture** ili o **mediteranskome, srednjoeuropskome i balkanskome kulturnom krugu** (Gavazzi 1991; Čapo Žmegač et al. 1998). Neki su autori u novije vrijeme izdvojili središnju Hrvatsku kao zasebno kulturno područje na kojemu se susreću panonska, alpska i dinarska kultura (Vitez i Muraj 2001). Riječ je o povijesnim kulturnim obrascima koji se znatnije mijenjaju od sredine 20. stoljeća, a ovdje ćemo ih opisati u obliku u kojemu su postojali početkom toga stoljeća.

Različitost krajobraza rezultirala je specifičnim regionalnim kulturama hrvatskoga seljaštva. Prirodni uvjeti imali su presudan utjecaj na nastanak regionalnih seljačkih kultura, posebice u materijalnoj kulturi, odnosno u onim njezinim dijelovima koji su u izravnoj svezi s pedološkim uvjetima prostora (gospodarstvo i prehrana, seljačka kuća, materijal za izradu odjeće). Primjerice, odjeća koja je prije stotinjak godina očigledno odvajala seljački društveni sloj od ostaloga pučanstva u Hrvatskoj bila je gotovo u potpunosti izrađena u kućnoj radinosti, sve od materijala dobivenih gospodarskom djelatnošću (lan, konoplja, vuna, koža). Prehrana je također bila oslonjena isključivo na proizvode domaćega gospodarstva, a oni su odraz raznolikosti prirodne konfiguracije tla, stoga je i ona obilježena regionalnošću glede vrste korištenih namirnica i dnevnoga ritma blagovanja.

U panonskoj kulturnoj zoni, na sjeveru i u dijelu središnje Hrvatske, odlučujući su uvjeti za nastanak regionalnih kultura nizina i plodno tlo pogodni za uzgoj žitarica, lana, konoplje i bjelogorične šume te umjerena kontinentalna klima i bogatstvo voda. Područje je rasprostiranja dinarske kulture pretežito planinsko, s manje plodnoga tla, s velikim crnogoričnim šumama, planinskim pašnjacima i oštrijom klimom. Za Jadran su tipični sredozemna klima i vegetacija, nedostatak vode i prostranijeg zemljišta za uzgoj žitarica (→ *geografija*, str. 20). Na područjima istovjetnih prirodnih uvjeta nastale su manje ili više ujednačene tradicijske kulture čije granice nisu čvrste i nepropusne. Na rubovima su nastajali pojasevi miješanja tradicijskih kultura: primjerice u dalmatinskome zaleđu, Gorskom kotaru, na Žumberku i Banovini. Osim toga, povijesne političke granice također su obilježile kulturne obrasce i unijele razlike u tradicijskoj kulturi u područjima istovjetnih prirodnih uvjeta (primjerice, u Istri nekadašnja politička granica između Austro-Ugarske i Italije ostavila je trag i u elementima tradicijske kulture). Hrvatska je dakle kulturno heterogena i prošarana snažnim regionalnim identitetima. Nijedna od hrvatskih regionalnih kultura nije dominantna u nacionalnome kulturnom imaginariju pa bi hrvatsku tradicijsku kulturu bilo najbolje pojmiti kao heterogenu i pluralnu. Ona je rezultat prirodnih uvjeta, povijesnih kulturnih susreta, miješanja i prožimanja te utjecaja povijesnih političkih entiteta, što je uostalom obilježje i svih drugih nacionalnih kultura, koliko god nam se one monolitnima i jednoznačnima činile izvana. Pogledajmo sumarno njezina obilježja u prvoj polovici 20. stoljeća.

Panonsku kulturu karakterizirao je u gospodarstvu podjednak udio ratarstva (uzgoj žitarica i njihova obrada teškim drvenim plugom) i stajskoga stočarstva u kojemu je prevladavalo govedarstvo i svinjarstvo. Od krupne stoke dobivali su se gnoj, mliječni proizvodi, koža i meso, a služila je i za tegljenje.

Nije bilo jedinstvenosti u izgledu, građi i načinu gradnje seljačkih kuća: stijene su kuća u istočnim panonskim krajevima bile pretežito od prijesne opeke domaće proizvodnje, a u zapadnima od hrastova drva (čardaci) (→ sl. 1) ili od drvene okosnice ispunjene različitim materijalom (isprepletenom ljeskovinom, tesanim daskama ili prijesnom opekom) te ožbukane (→ sl. 2). Kuće su često imale trijem duž jednoga dijela ili ugrađen ulazni prostor, bile su pokrivene raženom ili pšeničnom slamom i šindrom, a nakon Drugoga svjetskog rata češće crijepom. Pokućstvo je bilo visoko. Na istoku, u bogatome slavonsko-srijemskome kraju obilježje je stanovanja mnoštvo posteljine izrađene od domaćega tkanja i bogato izvezene. Jastuka je bio tolik broj da su ponekad dopirali do stropa!

Sl. 1 Kuća, Blatnica, Pokuplje, 1923.

Sl. 2 Kuća, Bizovac, okolica Osijeka, Slavonija

U odjeći je prevladavala lanena (cjelokupnu preradu lana do tekstilne niti obavljale su žene), odnosno pamučna tkanina (industrijski proizvedena pamučna nit kupuje se od 19. stoljeća) izrađena od platna tkanoga kod kuće na horizontalnome tkalačkom stanu. U Slavoniji se svečane odjevne predmete od svile, platna ili baršuna vezlo i zlatnom žicom, na kožnate i suknene odjevne predmete prišivali su se raznobojni komadići sukna i kože, gajtani i stakalca (→ sl. 3a, 3b i 4). Prostranu platnenu obilno vezenu odjeću nisu krojili, nego bi je oblikovali spajanjem komada tkanine te stezanjem ili slaganjem u nabore (nekrojeno ruho). Mušku su odjeću nadopunjavali suknjeni prsluk s našivenim suknjenim aplikacijama, haljetak ispleten od tamnomodre vune s karakterističnom ukrasnom bordurom (*rekla, špencl*) i dugi zimski ogrtači od čohe ili krzna. Odjeća je sačuvana u mnogim lokalnim izričajima u kojima se mogu uočiti srodnosti s okolnim srednjoeuropskim panonskim prostorom, a u vezu napose motivi baroknoga podrijetla (→ sl. 5).

U prehrani pretežu mesna jela i jela od tijesta (rezanci, kuhane i pečene savijače – *štruklji, bučnica*; slatka tijesta kao *gibanica, bazlamača*), začini od svinjske masti i ljute paprike, suncokretovo i bučino ulje, variva od graha, kupusa, repe, bundeve, kaše od kukuruza (*žganci*), heljde ili ječma itd. Najčešće se konzumirala perad i svinjetina, svježe pripremljena ili (kod kuće) prerađena u suhomesnate proizvode – kobasice, krvavice, *kulen* (nadjeveno debelo crijevo), šunka, slanina, čvarci. Uobičajena su pića voda, vino i rakija.

U **dinarskoj** kulturnoj zoni osnovno je zanimanje stanovnika bilo stočarstvo, napose govedarstvo i ovčarstvo, dopunjeno ratarstvom (uzgoj ječma, zob, raži, krumpira). Tipičan oblik ovčarstva uključivao je sezonsko premještanje: ljeti se dio stanovništva s ovcima iz nizinskih sela dizao na pašnjake u planinu, zimi su se spuštali u toplije nizinske ili primorske predjele. Klasična je planina takva stočarstva bio Velebit, kamo su ljeti dolazili pastiri iz Like, Primorja i sjeverne Dalmacije. Pastirsko je stočarstvo dalo niz temeljnih obilježja toj kulturi: obilje vunene i kožne odjeće, mliječni proizvodi, pokretni lako prenosivi predmeti (primjerice torovi za stoku i pastirske kolibice). Pastirski način života s mnogo slobodnoga vremena rezultirao je razvojem umjetničkih vještina, kao što je rezbarenje u drvu, izrada instrumenata i sviranje.

Kuće, prizemnice ili zbog lokacije na prirodnoj padini polukatne zgrade, bile su drvene, u prvome redu hrastove, strmoga i visokoga krova, produženoga preko oplošja kuće radi zaštite drvenih stijena od oborina, pokrivene šindrom (daščicama). Drveno je pokućstvo bilo nisko i lako pokretno. Slič-

Sl. 3a Kožni ukrasi na prsluku,
okolica Vinkovaca, Slavonija

Sl. 3b Vez na ženskoj marami (zlatovez),
okolica Vinkovaca, Slavonija

Sl. 4 Muškarac u blagdanskome
kožuhu, okolica Vinkovaca, Slavonija

Sl. 5 Djevojka iz Bebrine, okolica
Slavonskog Broda, Slavonija

na se gradnja i kućno uređenje proteže i na susjedna bosanska područja. U tekstu je bila češća uporaba vune i tkanje na uspravnome tkalačkom stanu negoli uporaba lana i konoplje i tkanje na horizontalnome tkalačkom stanu kao u panonskoj kulturi. Odjeća je bila topla, s puno ukrasnoga veziva, suknjenih aplikacija i srebrnoga nakita. U ženskoj se odjeći isticala košulja od lana ili konoplje, vunena pregača s resama, kratki prsluk i bijela (za djevojke) ili modra (za udane žene) suknena haljina za zimu (→ sl. 6). Muškarci i žene nosili su široki tkani ili kožni pojas s metalnim ukrasima (svileni u svečanim prilikama) te opanke kojima je dio nad stopalom bio ispleten od tanke sukane ovčje kože. Karakteristično pokrivalo glave u dinarskoj zoni bila je crvena kapa od finijega kupovnog sukna, i za djevojke i za muškarce.

Glavni izvor prehrambenih namirnica dobivao se iz pašnjačkoga stočarstva: kravlje, ovčje i kozje mlijeko i sirevi (lički sir *škripavac*), ovčjetina i kozletina, govedina. Kaše, prosene, ječmene (*prga*) i kukuruzne (*pura*), pripravljene s krumpirom (*krumpirašice*) ili jajima (*cicvare*) bile su uz grah, krumpir i kiseli kupus svakodnevno na jelovniku. Svakodnevna pića bila su voda, rakija, kiselo mlijeko itd.

Osnovni oblici gospodarstva u **jadranskoj** kulturnoj zoni bili su vinogradarstvo, maslinarstvo, voćarstvo i vrtlarstvo te morski ribolov. Masline, smokve, vinova loza i povrće uzgajalo se na malim terasastim parcelama ograđenima

kamenim ogradama (→ sl. 7a). Dobro je bio razvijen uzgoj ovaca i koza koje su davale neke karakteristične proizvode: posuđe izrađeno od životinjskih mješina, instrument *diple* s mijehom, vunu koja se tkala i ponekad valjala gaženjem nogama i sl. Planinsko transhumantno stočarstvo Dalmacije zahtijevalo je posebnu organizaciju i profesionalne pastire koji su ujedinjeni u tzv. *kumpaniju* ponekad putovali do planinskih pašnjaka sa stadima i do 10 000 ovaca.

Osnovni je građevni materijal kamen, koristio se kao građa za sve vrste nastambi. Gradilo se neobrađenim kamenom s vezivanjem (stambene zgrade) ili bez njega, tzv. tehnikom suhozida, kojoj su bili vični obični ljudi, kao i kamenom koji su obradili seoski majstori klesari. Suhozidom su građene ograde obradivih i pašnjačkih površina, *gromače*, te kružno-kupolasta poljska skloništa zvana *bunje*, *kažuni* i sl. (→ sl. 7b). Krovovi blagih nagiba

Sl. 7a Vinograd, okolica Primoštena, Dalmacija

Sl. 7b Poljsko sklonište – *kažun*, Istra

Sl. 8 Žene i muškarac iz Vrbnika, otok Krk, Hrvatsko primorje

(više)katnih priobalnih kuća bili su pokriveni kalanim neobrađenim vapnenačkim pločama dobivenima cijepanjem kamenih blokova, a u novije vrijeme preteže valjkasti crijep (*kupe*). Prizemlje je kuća zauzimalo spremište, takozvana *konoba*. Na otvorenome ognjištu s piramidalno građenim odvodom dima, koje se ponegdje zadržalo sve do sredine 20. stoljeća, nalazio se sredozemni ognjišni pribor (gradele, mijeh za raspirivanje vatre), a tipični inventar bile su i velike zemljane ili kamene žare za vodu, uljenice različita oblika za rasvjetu, *kamenice* klesane od jednoga bloka s kamenim ili drvenim poklopcem za pohranu domaćega maslinova ulja koje su ljudi toliko cijenili da su ga nazivali „blagoslovom božjim”.

Tradicijska muška odjeća počinje nestajati još u 19. stoljeću kad pomorci unose gradski način odijevanja. Tradicijska se ženska odjeća duže zadržala u uporabi, premda je i ona posve izgubljena na nekim dalmatinskim otocima već u drugoj polovici 19. stoljeća te je zamijenjena kupovnom odjećom. Sastojala se od platnene košulje i vunene gornje odjeće izrađene spajanjem uzdužno krojenih komada tkanine, tzv. *klinova*, ili od ravnih komada tkanine s naborima. Udane su žene omatale glavu pravokutnim komadom platna, ponegdje kupovnim rupcem. U nekim krajevima odjeća pokazuje sličnosti s dinarskim područjem. Odjeća jadranskoga pojasa bila je siromašnija vezom i tkanim šarama nego u drugim krajevima (→ sl. 8).

Jadranska je prehrana dio sredozemnoga kulinarskog kruga: pretežu lagana, biljna i riblja jela: *maneštre* (juhe od povrća), variva pripremljena na lešo, tj. kuhana i začinjena maslinovim uljem i češnjakom, i salate od samoniklih trava itd. Od riba, sipa, lignja, hobotnica i školjaka pripremaju se *buzare* i *brudeti*, one se peku na gradelama ili ispod *pek(v)e* (zvonolika keramička posuda za pečenje). Srdele konzervirane soljenjem, zvane *slane ribe*, bile su jedno od najzastupljenijih jela na skromnoj priobalnoj trpezi. Od mesa se najčešće pripremala ovčetina i kozletina (u suhome obliku poznata *kaštradina*), a od svinjetine se sušenjem na zimskim burama pravio *pršut* i *panceta*. Jela od tijesta (*lazanje*, *fuži*), valjušci od krumpirova tijesta (*njoki*) i kaše od kukuruznoga brašna ili krupice (*palenta*) bili su dodatak

prehrani. Najčešće se pilo razvodnjeno vino, *bevanda*, i rakija travarica, orahovica, lozovača itd.

Obilježja prostora i danas utječu na određene kulturne značajke i način života ljudi na području Hrvatske. Uz to, elementi tradicijske regionalne kulture igraju važnu ulogu u samoodređenju zajednica i iscrtavanju njihovih posebnosti u odnosu na druge zajednice u suvremenosti.

Povijesni kulturni slojevi i folklorne tradicije

Dok su gore opisani aspekti materijalne kulture čvršće vezani uz prirodna obilježja prostora, velik je dio sadržaja hrvatske tradicijske kulture baštinjen iz njezine slavenske osnovice te niza sastavnica koje je inkorporirala iz drugih kulturnih sfera: **mediteranske**, s osobitim utjecajem nasljeđa Rimskoga Carstva te kasnije Mletačke Republike koja je vladala većim dijelom priobalja do kraja 18. stoljeća, **starobalkanske**, napose ilirske sfere; **osmanske** (u starijoj literaturi zvane „turskoistočnjačka“) koja biva kraće ili duže vrijeme i politički gospodar nad dijelom hrvatskih teritorija te **srednjoeuropskih alpskih i panonskih** kultura koje se preklapaju s političkom dominacijom Habsburške dinastije (Gavazzi 1991) (→ *povijest*, str. 67). Uz to valja spomenuti presudan utjecaj što ga je na hrvatsku kulturu imala kristijanizacija i od 11. stoljeća pripadnost rimokatolicizmu, što prerasta u identitetno obilježje puka naspram istočnoga (ortodoksnog) kršćanstva i islamske vjeroispovijesti što se s Osman-skim Carstvom proširila susjednim područjima. Hrvatska je tradicijska kultura stoga amalgam nastao na slavenskim temeljima te hibridiziran starorimskim, kršćanskim, reformacijskim, renesansnim i baroknim utjecajima koji su se širili s europskih dvorova i gradova, osmanskim i utjecajima izvaneuropskih kultura koje dolaze putem pomorske tradicije priobalnoga stanovništva i od druge polovice 19. stoljeća snažne emigracije stanovništva, osobito iz priobalja i njegova zaleđa. Amalgamiranju je pridonijela mobilnost stanovništva i planska kolonizacija unutar političkih sustava u kojima su se hrvatske zemlje nalazile. Između ostaloga one su naseljene Nijemcima, Česima, Slovcima, Mađarima, Židovima, Srbima te nomadskim Romima. Stoljećima živeći jedne s drugima, te su skupine dijelile manje ili više sličan način života. Suradnja se odvijala u gospodarskoj domeni uz poštivanje uzajamnih razlika koje su proizlazile iz različite vjeroispovijesti i s njome povezanih običaja, jezika, ponekad različita zanimanja, ekonomske moći i društvenoga položaja.

Zbog svega rečenoga, a posebice uslijed antičke i kršćanske podloge hrvatske, bazično slavenske kulture, njezina smještaja na dodiru nekoliko političkih i kulturnih sfera te mobilnosti stanovništva u širem prostoru, nije neobično da gotovo sve hrvatske tradicije imaju analogije negdje u Europi: od Engleske i Španjolske, preko Francuske, Švicarske i Italije do Austrije, Mađarske i slavenskih zemalja središnje i istočne Europe, što će čitatelji iz tih zemalja zasigurno prepoznati u kratkome opisu odabranih hrvatskih folklornih tradicija.

Pretkršćanska slavenska vjerovanja i rituali inkorporirani su u kršćanstvo i transformirani u folklorne tradicije vezane uz slijed godišnjih doba, agrarnu godinu i katoličku liturgiju. U hrvatskim krajevima najbogatiji je sklop tradicija vezan uz Božić i Novu godinu, pokladno razdoblje te Uskrs.

Sl. 9 Ophod na Duhove: *ljelje* iz Gorjana, Slavonija

Sl. 10 Božićni ukras, Oroslavje, Hrvatsko zagorje, 1972.

Između njih nalazio se još niz datuma uz koje su se vezali različiti ophodi (procesije), uglavnom poznati u sjevernoj Hrvatskoj, u kojima se izriču dobre želje za urodom, obavljaju postupci sa zelenilom, pale krijesovi i slično: o Jurjevu, 1. svibnju (sv. Filip i Jakov), Ivanju (*ladarice* na sjeverozapadu Hrvatske), Tijelovu, Duhovima (*kraljice* ili *ljelje* u Slavoniji i Srijemu) (→ sl. 9).

Božićni su običaji bili čvrsto isprepleteni s novogodišnjima, o čemu svjedoči niz radnji vezanih uz želje za bogatom i dobrom godinom. Glavne prakse toga razdoblja bile su: kićenje zelenilom i drugim ukrasima, unošenje slame i priprema božićnoga stola, paljenje panja *badnjaka*, izricanje čestitki za dobrobit kućanstva te posjet božićnoga čestitara. Panj *badnjak*, često su to bila tri panja ili deblje grane, ceremonijalno se dopremao u kuću uz osobit pozdrav pri ulasku, nakon što se zapalio na ognjištu, posipalo ga se žitom, polijevalo uljem i vinom i izgovaralo obredne formule. Udaralo ga se tako da su frcale iskre, što se tumačilo željom da u kući bude blagostanje. Ostatci *badnjaka* odnosili su se u polja i vrtove s vjerovanjem u njihovu plodonosnu moć; isti je postupak primjenjivan i na grančice blagoslovljene na Cvjetnicu u uskrsnome sklopu običaja. Božićno kićenje zelenilom, grančicama crnogorice, bršljana, božikovine, javora, masline... bilo je općepoznato. U sjeverozapadnim krajevima radilo se o raskošnome ukrasu pričvršćenome iznad stola zvanome *kinjč* ili *cimer* (→ sl. 10). S vremenom taj oblik kićenja istisnulo je božićno drvce koje je do danas ostalo glavni simbol Božića. Na Badnju se večer jela riba ili se postilo, tek nakon povratka s polnoćne mise jelo se meso.

Sl. 11 Poklade: zvončari, okolica Kastva, 1993.

Uz Božić su bili vezani i posebni čestitari, obavezno muškarci, koji svojim dolaskom i čestitanjem žele zdravlje i plodnu godinu te za to bivaju darivani. Čestitanje se u nekim krajevima nastavljalo i poslije Božića. Čestitarski ophodi – *koleda*, *zvezdari*, *tri kralji*, *fijole* poznati su bili u svim hrvatskim krajevima, a zajedničko su europsko nasljeđe.

Pokladni period počinjao je iza Sveta tri kralja te kulminirao nekoliko dana prije početka korizme. *Karneval*, *mesopust*, *fašnik* (od njemačkoga *Fasching*) ujedno je naziv za pokladno razdoblje i naziv za pokladnu lutku. Dva su tipa karnevala: jedan je karakterističan za ruralne stočarske krajeve, prikazuje likove odjevene u ovčje runo s teškim zvonima obješenima o struk te drvenim ili kožnim maskama (npr. *zvončari* iz Kastva kod Rije-

ke (→ sl. 11). Drugi se veže uz urbane prostore i temeljno značenje ima u društvenoj kritici. Kulminira uništavanjem (paljenjem, utapanjem ili kako drugačije) pokladne lutke. Premda je s vremenom nestalo starih magijskih značenja ruralnih karnevala, a njihovi su sudionici postali dionicima urbanih karnevalskih povorki i pozornica (primjerice Rijeka, Samobor, Senj), ruralne pokladne skupine još uvijek izvode svoje rituale daleko od grada i turističkih znatiželjnika.

Običaji vezani uz Uskrs, od kojih su mnogi održani do danas, pokazuju dosta regionalnih specifičnosti. Prateći evanđelje i liturgiju Velikoga tjedna, obuhvaćaju razdoblje od Cvjetnice, nedjelje prije Uskrsa, do Uskrsnoga ponedjeljka. Na Cvjetnicu je do danas održano nošenje grančica na crkveni blagoslov. U prošlosti su bile regionalno specifične – drijenak i vrba u sjevernim krajevima, palma i maslina u priobalju, da bi danas i u urbanim sredinama kontinentalne Hrvatske maslinova grančica prevladala. Specifične su i poznate žalobne procesije bratovština (udruženja muškaraca sa svrhom promicanja vjerskoga života i dobrotvornoga djelovanja) i vjernika s križem u noći između Velikoga četvrtka i petka na srednjodalmatinskim otocima i ponegdje u priobalju, a za sjevernu Hrvatsku procesije na uskrsno jutro u slavu Isusova uskrsnuća. U nekim sjeverozapadnim krajevima na uskrsno se jutro palio krijes, *vuzmenka*, nazvana po kajkavskoj riječi za Uskrs, *Vuzem*. Na Veliki se petak održavao strogi post (ili u novije vrijeme jela se riba), na Veliku subotu bojila su se jaja prirodnim ili akrilnim bojama i ukrašavala starinskim tehnikama (primjerice *batik* tehnikom, tj. nanošenjem ukrasa voskom prije bojenja) (→ sl. 12), na uskrsno jutro s jajima se igralo. Posvuda je bila raširena izrada posebnih uskrsnih peciva i slatkoga kruha (s lokalno specifičnim nazivima *kuglof* u krajevima pod njemačkim utjecajem, *pinca* u krajevima pod talijanskim utjecajem) i nošenje hrane na blagoslov na Veliku subotu ili na Uskrs. Uskrsno blagovanje šunke, jaja, hrena i luka bilo je kulminacija uskrsnoga sklopa običaja, nakon kojega su slijedila posebna uskrsna kola (Čapo Žmegač 1997).

Sl. 12 Ukrašeno jaje, *pisanica*

Iz korpusa običaja koji slijede životni ciklus (porođaj, vjenčanje, smrt) izdvajamo svadbene tradicije (Vitez i Muraj 2001). Hrvatske svadbene tradicije bogate su u dvostrukome smislu. S jedne strane zapisi svjedoče o rastrošnosti i obilju prilikom svadbenih običaja, s druge one pokazuju iznimno veliko

mnoštvo svadbenih tradicija i njihovih regionalnih izraza. Stoga ih ovdje možemo prikazati samo u najkraćem mogućem obliku. Svadbeni su običaji, slični onima drugih slavenskih naroda, bili vrlo elaborirani sve do druge polovice 20. stoljeća. Sastavljeni su od nekoliko faza: odabir partnera (o kojemu, govoreći o razdoblju koje traje do polovice 20. stoljeća, odlučuju obitelji), predsvadbeni sastanci predstavnika obitelji (prošnja koju obavlja otac mladoženje, darivanje djevojke poslije prošnje, zaruke, *ugovor* tj. dogovaranje obveza darivanja i svadbene procedure), sama svadba (s točno uglavljenim tradicijskim protokolom i svatovskim dužnosnicima s posebnim ulogama u svadbi) i poslijesvadbeni običaji. Odvijali su se u kraćem ili duljem razdoblju u rasponu od nekoliko dana do nekoliko tjedana, mjeseci, pa i godina (razdoblje zaruka u priobalju moglo je trajati i nekoliko godina!). Regionalno su bili vrlo različiti i sadržavali su veći ili reducirani broj faza i niz obrednih radnji s ciljem postizanja plodnosti, primjerice simbolično udaranje mladenke, okretanje mladenke u smjeru kretanja sunca, stavljanje muškoga djeteta u mladenkino krilo prilikom dolaska u muževu kuću itd.

U nizu društvenih obilježja života na hrvatskome selu početkom 20. stoljeća valja spomenuti složene obitelji sastavljene od više bračnih parova i njihove djece, proširene u vertikalnoj (otac i majka žive zajedno s jednim ili više oženjenih sinova) ili u horizontalnoj liniji (oženjena braća i njihove obitelji žive zajedno). Takav je oblik obitelji u etnološkoj literaturi nazvan *zadruga*.

Sl. 13 Svirači na guslama, otok Korčula, Dalmacija, 1930.

One nestaju različitim tempom, najkasnije u dinarskim područjima.

Folklorna glazba i ples bili su utkani u svakidašnji život kao sastavni dio običaja tijekom godine i važnih događaja u čovjekovu životu (npr. svadba), javnih svečanosti, zabava mladih ili zajedničkoga rada obitelji, susjeda ili šire zajednice. Obilježja tradicijske folklorne glazbe i plesa regionalno su specifična. Za glazbenu tradiciju dinarskoga područja tipičan je poseban način glasnoga i snažnoga pjevanja, *ojkanje* (→ *glazba*, str. 280). Ka-

rakteriziraju ga melodijski ukrasi i potresanje glasom na slog „oj”, kao uvod, umetak ili pripjev pri izvođenju kratkih pjesama. Dulje pripovjedne pjesme (epske) izvodile su se uz pratnju svirkom na *guslama* – gudačkome glazbalu s jednom strunom rasprostranjenome na cijelom Balkanu (→ sl. 13). Guslari su bili iznimno cijenjeni izvođači. Njihovo uzvišeno svečano pjevanje više recitativnoga značaja odgovara sadržaju junačkih pjesama koje izvode. Dalmatinsko zaleđe, ali i Istra i neki otoci, svirali su u *diple* ili *mišnice*, dvocijevne svirale s udarnim jezičkom kao u klarineta, s mijehom ili bez njega. Za plesni repertoar dinarskoga područja tipično je kolo bez glazbene pratnje, poput *ličkoga*, *vrličkoga* ili *sinjskoga* kola. Izvodi se krupnim koracima i poskocima i uglavnom je popraćeno samo zveketom nakita i topotom koraka. U dalmatinskim urbanim sredinama pjevalo se troglasno i četveroglasno u skupinama od pet do osam muškaraca koji čine tzv. *klapu*, pa otuda i naziv *klapska pjesma* za te napjeve. U selima je plesove nekoć pratila svirka na *liri*, *lijerici*, gudačkome glazbalu s trima žicama proširenome nekoć duž cijeloga Jadrana koje danas postoji još samo na nekim otocima i u široj okolici Dubrovnika. Svirka na lijerici namijenjena je ponajprije glazbenoj pratnji plesa, npr. *linda* ili *poskočice*. Istarska i kvarnerska regija izdvaja se tzv. istarskom ljestvicom i puhačkim glazbalom tipa oboe, u lokalnim govorima zvanim *sopile* ili *roženice*, uz koje se plešu inače *baluna* i *tanca*. Bogatstvo istočne panonske regije ogleda se i u glazbi: nekoć se kolo plesalo uz puhačko glazbalo s mješinom zvano *gajde* koje je poznato kod mnogih europskih i izvan europskih naroda (→ sl. 14). Drugo je tipično glazbalo ne

Sl. 15 Tambure: *bisernica, brač, berda*

samo Slavonije nego i cijele Hrvatske *tambura*. Na područje Balkana unesena je s osmanskim osvajanjima, odakle se migracijama stanovništva našla i u sjevernoj Hrvatskoj, da bi se u 18. i 19. stoljeću formirala u sastave tambura različitih veličina i proširila Hrvatskom kao popularni oblik amaterskoga (građanskoga) muziciranja, ušavši pritom i u sferu folklorne glazbe širega područja središnje Hrvatske, te je u raznim periodima zadobivala status hrvatskoga nacionalnog simbola (→ sl. 15). Plesanje u *kolu* karakteristično je za

cijelo panonsko područje. I dok pjevanje toga područja u istočnome dijelu obilježava dijatonsko dvoglasje, sjeverozapadni dio Hrvatske (Međimurje, Podravina) ima posebnost u jednoglasnim napjevima. Karakteristični su instrumenti *citra*, *cimbal* i violina, potonji češće udruženi u sastave, dok se tamburaški sastavi javljaju tek oko 1930-ih (Čapo Žmegač et al. 1998; Vitez i Muraj 2001).

Mijene i tradicija kao baština transponirana u suvremeni život

Premda je procesnost stalno obilježje kulture, u razdobljima poslije Prvog, a posebice poslije Drugoga svjetskog rata dolazi do znatnih mijena u svim aspektima hrvatske kulture i društva. One su rezultat industrijalizacije, urbanizacije, sukcesije političkih sustava raznoga ideologijskoga predznaka u kojima su se nalazili hrvatski teritoriji te, u novije vrijeme, globalizacije (→ *povijest*, str. 84).

Dovoljno je pogledati izgled nekad arhitektonski prepoznatljivih područja da se uoče razmjeri mijene. S nestankom seoskih graditelja amatera, neprofesionalaca, odnosno seoskih obrtnika, majstora građevinara koji su posezali za neposrednim prirodnim resursima i gradili građevine prilagođene okolišu tradicijskim oblikovanjem volumena te stvarali osebujne stilo-

ve pojedinih područja naglašavajući regionalnu raznolikost, nestale su prostorne i arhitektonske značajke pojedinih regija (Vitez i Muraj 2001). Tako se u priobalju sve rjeđe grade kamene kuće, a izgled se novih građevina uniformira. Unazad dvadeset do trideset godina tzv. apartmanizacijom obale, odnosno nekontroliranom gradnjom velikoga broja apartmanskih kuća (s više stanova namijenjenih iznajmljivanju ili prodaji) i nepoštivanjem urbanističkih planova, dodatno je narušena nekad skladna slika primorskih krajolika (→ *geografija*, str. 23).

Svakidašnja i blagdanska seljačka odjeća kakvu poznajemo s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća bila je pretežito proizvedena kod kuće, uz neke uvezene dodatke, poput svilenoga rupca koji su dalmatinski pomorci donosili svojim ženama s Dalekoga istoka ili nakita u obliku srebrnih britvi s istočnoga Sredozemlja. Svečana je odjeća u estetskome smislu, kao i tradicijsko graditeljstvo, ostvarivala visoke domete (Vitez i Muraj 2001). U prvotnoj funkciji, kao svakidašnje i blagdansko ruho, seljačka je odjeća nestajala različitim tempom od 19. stoljeća nadalje, uslijed promjena u načinu života te nestankom domaće i obrtno proizvodnje. Zamijenjena je europskom gradskom odjećom, no svečana se seljačka odjeća do danas zadržala u posebnim i blagdanskim prigodama.

Jedna je takva prigoda i nacionalno prepoznata *Sinjska alka* (→ sl. 16), iznimno popularno natjecanje konjanika u skidanju obruča koje se svake godine oko blagdana i pod barjakom Velike Gospe (15. kolovoza) održava u mjestu Sinj u Dalmatinskoj zagori u znak pobjede nad Osmanlijama 1715.

Sl. 16 Sinjski alkari

godine. U mnogim priobalnim i otočnim mjestima bili su u prošlosti poznati razni oblici natjecanja koji su izvirali iz zabavnih i natjecateljskih viteških igara kakve su se tijekom srednjega vijeka igrale u raznim dijelovima Europe (sastojale su se od bacanja kamena ili koplja, gađanja mete ili skidanja obruča jahanjem ili trčanjem i sl.). Do danas je u Hrvatskoj opstala bez prekida Sinjska alka, dok je *trka na prstenac* u Istri (u mjestu Barban) nakon prekida u 18. stoljeću obnovljena 1976. godine. Svečana muška odjeća Cetinske krajine pojavljuje se prigodom trčanja Sinjske alke: prsluk od kupovne čohe prekriven s prednje strane nizovima srebrnih lijevanih polukugla (*toke*), srebrnim ili pozlaćenim pločama s poludragim kamenjem i sl.

Sl. 17 Božićne jaslce

Sl. 18 Sveti Nikola i Krampus

likovni prikaz Kristova rođenja. U posljednjih dvadeset godina nezaobilazni element urbane ikonografije Božića u Hrvatskoj postao je adventski vijenac, „uvezen” iz Njemačke kao i božićno drveće stotinjak godina prije.

Premda je u božićno doba bilo poznato darivanje, npr. skupina čestitara koji su obilazili domove, ono nije bilo specifično usmjereno na djecu. Starije tradicije poznaju svetu Luciju (13. prosinca) i svetoga Nikolu (6. prosinca) kao darivatelje. U pratnji sv. Nikole nalazio se zastrašujući *Krampus* (→ sl. 18) u liku vraga okovana lancima. Kao i u scenografiji bečkih *Krampuskarti* početkom 20. stoljeća, i u hrvatskim je gradskim sredinama imao prijeteci izgled i kažnjavao je zločestu djecu,

dok je sv. Nikola darivao dobru. Među darivateljima spominje se i *Mali Isus* (njem. *Christkindlein*), proširen s njemačkoga protestantskog sjevera na katolički jug, stigao je s ostalim gradskim tradicijama i u hrvatske krajeve; dok je *Weihnachtsmann*, Božićni Čovjek, darivao djecu hrvatskih iseljenika u Njemačkoj i nakon obiteljskoga povratka u Hrvatsku. Posljednjih pola stoljeća, međutim, otvara vrata novim unosima, iz tako raznorodnih kultura kao što su američka – odakle nam dolazi *Santa Claus* (skraćeni oblik imena Nikolaus u Nizozemskoj i Njemačkoj) i sovjetska – odakle nam u 1960-ima stiže *Djed Mraz*! Sličnih ikonografija i uloga – darivanja djece u božićno-novogodišnje doba – ti su likovi trebali potisnuti katoličku tradiciju svetoga Nikole u doba u kojemu komunistička ideologija nastoji zamijeniti religijske tradicije svjetovnima. Kako god bilo, ona djeca čiji roditelji za vrijeme trajanja jugoslavenske države nisu zazirali od prakticiranja vjere bila su darivana dvostruko ili čak trostruko: od svete Lucije i(li) svetoga Nikole u vjerskome kontekstu te od Djeda Mraza u svjetovnome kontekstu, organiziranome u socijalističkim poduzećima. Zbunjenosti oko lika i imena božićnoga darivatelja u novije je vrijeme, nakon uspostave demokratskoga poretka, pridonio pokušaj da se ime, ali ne i ikonografija Djeda Mraza zamijeni imenom *Djed Božićnjak* (Rihtman-Auguštin 1995). No i tada se tradicijska kultura, u kojoj je u međuvremenu zaživio *Djed Mraz*, pokazala otpornom.

Premda su obrasci tradicijske kulture kakvi su nam poznati na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, u doba kad je najveći dio stanovništva živio na selu, doživjeli promjene ili umnogome nestali, neke pronalazimo u suvremenim pojavama sve do danas, a vezani su uz smotre tradicijskoga folklora, a u novije vrijeme u kulturnoj produkciji festivala, sajmovi i sličnih manifestacija. Stoga suvremena hrvatska kultura, urbana i ruralna, unatoč inherentnoj mijeni nije lišena tradicionalnosti (Ceribašić 2009). Tradicionalno je u njoj prisutno u smislu u kojemu danas definiramo tradiciju kao baštinu – kao suvremenu konstrukciju i reinterpretaciju tradicije oslonjenu na prošlost da bi se tumačila i stvarala sadašnjost s identitetnom, turističkom, obrazovnom i zabavnom svrhom.

U prikazima tradicijske kulture na smotrama i festivalima tradicijske kulture, tim specifičnim uprizorenjima tradicijske kulture izvan njezina prvotnog/negdašnjeg konteksta, koji se u Hrvatskoj organiziraju od 1920-ih i 1930-ih, ali i poslije Drugoga svjetskog rata, od 1946. do 1952. te od 1960-ih godina do danas, pojavljuju se tradicijska odjeća, glazba, ples i prikazi običaja. Smotre su, prema Naili Ceribašić (2009), uvelike sudjelovale u profiliranju tradicijom ovjerenih žanrova, stilova i izvođača tradicijske glazbe. U

Sl. 19 Međunarodna smotra folkloru u Zagrebu

Sl. 20 Vinkovačke jeseni

prvoj Jugoslaviji (između dvaju svjetskih ratova) pridonijele su, uz pomoć stručnjaka etnologa, ujednačavanju nacionalne kulture; u drugoj su Jugoslaviji (1945. – 1990.) razvijale novu jugoslavensku i socijalističku kulturu ponad nacionalnih, regionalnih, kulturnih i inih razlika u društvu. Sama pak tradicijska glazba prakticira se u današnje doba u svezi sa smotrama folkloru

unutar glazbenih i plesnih sekcija amaterskih kulturno-umjetničkih društava (pripremanje za nastupe, nastupi) te se upravo smotre smatraju snažnom potporom njezinu očuvanju. Slično se može reći i za tradicijski ples i odijevanje koji prate nastupe na smotrama folkloru ili drugim oblicima priredaba oslonjenih na tradicijske oblike kulture. Ponekad takve priredbe, kao i djelatnost etnologa i folklorista, potiču ne samo održavanje, već i obnavljanje tradicijskoga korpusa. 1960-ih godina pokrenute su do danas aktivne smotre folkloru: *Međunarodna smotra folkloru* u Zagrebu (od 1966.) (→ sl. 19), regionalne smotre *Đakovački vezovi* (od 1967.) i *Vinkovačke jeseni* (od 1966.) (→ sl. 20). Nastupima na tim svečanim događajima nekadašnje tradicije prevrednovane su u baštinu, a njihovi nekadašnji nositelji postaju izvođači ponosni na svoju tradiciju, sada u funkciji baštine i simbola identiteta. Dobar primjer djelovanja i etnologa i smotri spomenuti su duhovski ophodi *ljelja* u Gorjanima kod Đakova u Slavoniji. Kao dio žive tradicije prestaju tijekom 1950-ih godina da bi već sredinom 1960-ih bili obnovljeni. Na poticaj etnologa osniva se lokalno kulturno-umjetničko društvo koje je otada nositelj gorjanske kulture i izvođač *ljelja* na raznim smotrama.

Uz seoska kulturno-umjetnička društva okupljena oko vlastite tradicije, 1950-ih i 1960-ih osnivaju se i gradski folklorni ansamblji. Najpoznatiji takav ansambl jest *Ansambl narodnih plesova i pjesama Hrvatske „Lado”*, osnovan 1949. (→ sl. 21), folklorni ansambl koji je svojim scenским prikazima hrvatske glazbene i plesne tradicije poznat i izvan granica Hrvatske.

Uz smotre, 1960-ih se godina osnivaju festivali koji promiču novo glazbeno stvaralaštvo temeljeno na tradiciji: *Festival dalmatinskih klapa Omiš* (1967.), *Festival kajkavske popevke* (Krapina, 1966.), *Festival tamburaške glazbe Jugoslavije* (Osijek, 1961.), *Melodije Istre i Kvarnera* (1969.), *Međimurske popevke* (Nedelišće, 1971.). Tradicija klapa i klapske pjesme oblikuje se sredinom 19. stoljeća, kada su se profilirali glazbeni identiteti malih mediteranskih gradića na hrvatskoj obali i otocima, posebice u Dalmaciji. Riječ je o stilu tradicijskoga homofonog pjevanja koji je evoluirao od tipično tradicijskoga oblika pjevanja skupine muških pjevača (*klapa*) do stručno postavljenoga, aranžiranoga i organiziranoga oblika pjevanja koje u današnje vrijeme biva

Sl. 21 Ansambl narodnih plesova i pjesama *Lado*

inovativno i može se ubrojiti u popularnu a ne u tradicijsku glazbu. Dok su stariji modeli klapskoga pjevanja isključivo vezani uz Dalmaciju, predstavljajući je simbolički i identitetški, ovaj noviji širi se i u druge hrvatske krajeve (→ *glazba*, str. 281).

Klasko pjevanje i neki drugi oblici tradicijske kulture dobili su dodatnu legitimaciju uvrštavanjem na popis zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara RH, što je stepenica prema predlaganju za upis na Reprezentativan popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva UNESCO-a. Na hrvatskome se popisu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara nalazi više od 130 pojava tradicijske kulture, od kojih su neke spomenute i ovdje. Na UNESCO-ovim popisima, pak, nalaze se: klasko pjevanje, *nijemo kolo* Dalmatinske zagore, Sinjska alka, *ojkanje*, pokladni ophodi kastavskih *zvončara*, hvarska procesija u Velikome tjednu *Za križen, ljelje*, čipkarstvo (izrada hvarske, paške i lepoglavske čipke), izrada dječjih drvenih igračaka u Hrvatskome zagorju, *bečarac* (→ *glazba*, str. 280) istočne Hrvatske, medičarski obrt, dvoglasje tijesnih intervala u istarskoj ljestvici, festa Sv. Vlaha, zaštitnika Dubrovnika i mediteranska prehrana (v. kasnije).

Prevrednovanje tradicija i nositelja tradicija u novije se vrijeme zbiva i u sprezi s tzv. kulturnim turizmom. Nazvan „industrijom kulturne baštine”, on promovira festivale i sajmove kao novi žanrovski oblik života baštine s prezentacijama starih obrta, igara, prehrambenih navika, interak-

tivnih rekonstrukcija prošlosti: Rimljana, srednjega vijeka, predindustrijskih vještina i obrta ruralne kulture te gradskih obrta kasnoga 19. stoljeća. Neke su od poznatijih manifestacija *Špancirfest* u Varaždinu (→ sl. 22) (Kelemen i Škrbić Alempijević 2012) i *Markov sajam* u Zagrebu. Oba su posveta tradicijskoj ikonografiji i kostimografiji sajmovanja i trgovanja na glavnim gradskim prostorima čime se gradovi u jedno-me kraćem razdoblju pretvaraju u muzeje na otvorenome i time izdvajaju iz užurbana modernog dnevnog ritma. Drugim sredstvima, pokladnim povorkama i scen-skim zbivanjima, ponekad s međunarodnim sudjelovanjem, gradovi kao Rijeka, Senj i Samobor također se na neko vrijeme,

Sl. 22 *Špancirfest* u Varaždinu

za „vladavine karnevala”, izdvajaju iz svakidašnjega života u zimsko doba, a neki (Senj) i u ljetno doba.

Tijekom vremena i karakteristična tradicijska prehrana u Hrvatskoj postaje sve važnijim i uočljivim čimbenikom lokalnoga i regionalnoga identiteta te se osobito kroz turističku ponudu, koja poseže za izvornim i autentičnim lokalnim resursima i oznakama, reinterpreтира u simbole pojedinih mjesta te užih i širih regija. Lokalni poduzetnici upravo su u gastronomiji pronašli privlačne čimbenike turističkoga razvoja, s time u vezi procvat doživljavaju gastronomske priredbe u organizaciji lokalnih uprava: primjerice *Marunada* na Kvarneru, *Dani tartufa* u Istri i turističko-kulinarska priredba s nekoliko desetljeća dugom tradicijom *Kaj su jeli naši stari* u Vrbovcu kraj Zagreba. Slične manifestacije potiču razvoj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava i proizvodnju namirnica iz prirodnih resursa kraja. Time se obnavlja i ekološka proizvodnja i način razmišljanja, koji su prema Aleksandri Muraj bili osnova tradicijskoga načina života i gospodarenja (Vitez i Muraj 2001). Premda su zahtjevi vremena i interesi industrijskih proizvođača doveli do zapuštanja tradicijskih obrazaca razmišljanja o prirodi, ti recentni procesi, inspirirani tradicijskim nasljeđem i potragom za autentičnošću, revaloriziraju ekološki način razmišljanja.

Nacionalni popis zaštićenih nematerijalnih dobara na kojemu su se našli i neki prehrambeni proizvodi, između ostaloga slavonska kobasica *kulen*, lički sir *škipavac*, paški sir, zagorski *štrukli* (→ sl. 23), kao i popis UNESCO-a na kojemu su i *paprenjaci* iz Hrvatskoga zagorja (kao proizvod medicinarstva) i mediteranska prehrana u cjelini (prijedlog potpisuje nekoliko zemalja: Cipar, Grčka, Hrvatska, Španjolska, Italija, Maroko i Portugal) pridonose poticanju razvoja gastronomije, prepoznavanju odnosno definiranju određenih lokaliteta i regija njihovom gastronomijom. Na nacionalnoj pak razini

Sl. 23 *Štrukli*

Sl. 24 *Purica s mlincima*

Sl. 25 Čobanac

Sl. 26 Pašticada

nije moguće izdvojiti tipično hrvatsko kulinarstvo ili jelo, no jela regionalne provenijencije, kao što su jedno od najpoznatijih svečanih jela zagrebačke okolice *purica s mlincima* (→ sl. 24) (mlinci su prilog od beskvasnoga tijesta) ili slavonski *čobanac* (→ sl. 25) (gulaš od više vrsta mesa) i *fiš* (riblji paprikaš), odnosno dalmatinska *pašticada* s njokima (→ sl. 26) (pirjana govedina uz dodatak povrća, suhih šljiva, slanine i crnoga vina) nadrastaju lokalne i regionalne prostore postajući dostupna i prepoznatljiva u cijeloj Hrvatskoj. U posljednjih dvadesetak godina iznimno se razvila proizvodnja hladno prešanoga maslinova ulja (poznata istarska, krčka, bračka ulja itd.) te vinarstvo i prateća kultura s pretegom bijelih u kontinentalnome, a crnih vina u primorskome dijelu zemlje. Od etabliranih vina i vinogorja spominjemo ona Baranje, Iloka u Srijemu, Kutjeva u srednjoj Slavoniji, Plešivičkoga prigorja u okolici Zagreba, istarska i dalmatinska vina (pelješka, hvarska).

Ovaj pregled tradicija u suvremenosti završit ćemo spominjanjem jednoga predmeta građanske odjeće, kravate, koji itekako ima veze s nekadašnjim tradicijskim ruhom. U selima zagrebačke okolice te u Slavoniji i u Baranji momci su ispod ovratnika košulje vezali crveni svileni rubac (→ sl. 27). Taj

Sl. 27 Muškarac iz Šestina, Zagrebačko prigorje

Sl. 28 Kravata kao dio povijesne vojne odore

Sl. 29 Suvremena kravata

dio odjeće hrvatskih seljaka preko hrvatskih je vojnika u Tridesetogodišnjem ratu (17. stoljeće) (→ sl. 28) ušao u francusku visoku modu kao detalj koji se nosio „à la croate”, odakle dobiva naziv kravata (→ sl. 29). Tijekom duga procesa nastajanja moderne kravate hrvatski seljački *rubec* ili *poša* doživio je niz transformacija i ušao u građansku modu, čime se s relativno uskoga zemljopisno definiranoga prostora Hrvatske globalno proširio. Zanimljivo je da u hrvatsku građansku modu kravata nije dospjela izravno prihvaćanjem detalja tradicijske muške odjeće, nego posredno iz europske građanske kulture.

Hrvatski identitet(i): otvorenost, uključivost, tolerancija

Temeljem hrvatske etnografije i njezinih opisa regionalnih inačica tradicijske hrvatske kulture u trima zemljopisnim regijama Hrvatska se unutar sebe pokazuje kao kulturno heterogena zemlja s tri inačice tradicijske kulture: mediteranskom, srednjoeuropskom i balkanskom inačicom. Njima valja pridodati četvrti izvor kulturne heterogenosti koji se u novije vrijeme derivira iz donedavno izvanteritorijalnih hrvatskih kultura – onih koje su tijekom desetljeća, pa i stoljeća, postojale *izvan* hrvatskoga državnog teritorija, npr. u Vojvodini, Bosni i Hercegovini, Kosovu i u hrvatskim dijasporama na svim kontinentima (→ *povijest*, str. 59). Procjenjuje se da Hrvatska sa samo oko 4,2 milijuna stanovnika ima oko 2,5 milijuna iseljenika i njihovih potomaka (izvor: Državni ured za Hrvate izvan RH). Povratkom iseljenika i doseljavanjem njihovih potomaka u drugoj, trećoj ili čak četvrtoj generaciji, ti se donedavno izmješteni ljudi naseljavaju u raznim hrvatskim krajevima, donoseći svoj vlastiti specifični jezik (arhaičan, ispremiješan sa stranim riječima) i hibridne oblike kulture nastale u generacijama održavanome transnacionalnom društvenom prostoru koji ih je povezivao sa zemljom podrijetla. Hrvati koji se vraćaju u Hrvatsku ne samo da pridonose pluralizaciji hrvatske kulture već i stvaranju čvršćih mostova prema društvima i kulturama iz kojih dolaze. To čine i doseljeni bosanski, hercegovački, vojvođanski i kosovski Hrvati.

Kako je već rečeno, nijedna od triju regionalnih tradicijskih hrvatskih kultura ne dominira na nacionalnoj razini. No, kada se analiziraju samopredodžbe o pripadnosti i identitetu, moguće je uočiti razdoblja u kojima su politika i ideologija davale prednost jednome od triju hrvatskih identi-

teta. Analizirajući predodžbe Balkana u hrvatskoj javnosti 1990-ih, Dunja Rihtman-Auguštin (2000) pokazuje kako stereotipu Balkana kao bauka, stereotipu koji je sveprisutan u Hrvatskoj devedesetih godina prošloga stoljeća (→ *povijest*, str. 52), prethodi cijelo stoljeće promjenjivih predočaba o Balkanu kao manje ili više pozitivnome i poželjnome prostoru i pripadnosti. Tako je, primjerice, ideolog Hrvatske seljačke stranke i „otac” hrvatske etnologije Antun Radić smatrao da je *sreća i nesreća svih Hrvata svezana sa srećom i nesrećom naše braće na Balkanu* koji da bi mogao biti „hrvatska Amerika”! Početkom 20. stoljeća, hrvatski pisac Antun Gustav Matoš prizivao ga je kao simbol demokracije i slobode, da bi samo nekoliko desetljeća kasnije Miroslav Krleža imao ambivalentan odnos prema istome (→ *književnost*, str. 185)! Kulminaciji negativnih predočaba o Balkanu i negiranju hrvatskih pripadnosti tome kulturnom krugu svjedočili smo 1990-ih. Te mijene i predodžbe o pripadnosti govore u prilog suvremenih teorijskih polazišta da su pripadnosti i identiteti subjektivne i društveno konstruirane predodžbe koje se oslanjaju na skup ideja o sebi formiranih tijekom povijesti zajednice.

Samopredodžbe mogu biti i posve suprotstavljene, pa će hrvatski seljački pokret dvadesetih i tridesetih godina prošloga stoljeća, na tragu njemačkoga romantizma, gajiti sliku o Hrvatima kao o dobroćudnim i miroljubivim seljacima, bivšim kmetovima, dok je slika istih kao ratnički nastrojenih hajduka i uskoka vezana uz jedan drugačiji model definiranja europskih „divljaka” na obalama Jadrana koji nam je poznat kao morlakizam.

Po svome smještaju na *razmeđu* (raskrižju) europskoga Zapada i Istoka (→ *geografija*, str. 10; → *povijest*, str. 54), hrvatski je prostor oduvijek bio izložen različitim utjecajima. I premda se taj zemljopisni položaj tijekom povijesti češće pretvarao u područje sukoba, bilo je i povijesnih razdoblja kad je upravo taj položaj vodio građenju *mostova* između Zapada i Istoka, zbog čega je i dolazilo do različitih narativnih predočaba simboličnoga identiteta Hrvatske kao *raskrižja*, *mosta* i *predziđa* (Žanić 2003). Upravo zbog tih različitih shvaćanja možda bi za oznaku položaja Hrvatske valjalo rabiti termine „*stjecište*” ili „*dodir*” koji su neutralniji i ne impliciraju ni razdvojenost ni povezanost, a mogu implicirati i jedno i drugo. U raznim političkim raspravama dionici rasprave priklonit će se ili metafori spajanja ili metafori razdvajanja, ovisno o svojim političkim stajalištima i trenutačnim odnosima moći i relevantnim drugima spram kojih se Hrvatska i Hrvati definiraju: Austrijancima, Mađarima i Mlečanima u daljoj, te Srbima u bližoj prošlosti.

U kulturnome smislu položaj na stjecištu rezultirao je otvorenošću i uključivošću hrvatske kulture i društva. Naime, upravo etnografska građa

pokazuje da su hrvatske regionalne kulture komunicirale sa širim europskim i inim područjima kulture, primale i prenosile utjecaje i pritom se uzajamno obogaćivale. Pa stoga, bez obzira na podrijetlo aspekata hrvatske kulture, sve što građani Hrvatske danas prakticiraju, bez obzira na njihov etnički identitet (jesu li Hrvati ili pripadnici srpske, romske, slovačke, češke, mađarske, njemačke ili neke druge manjine), i ne ukidajući njegove posebnosti, čini hrvatsku kulturu.

Otvorenost i uključivost hrvatske kulture i identiteta ne impliciraju samo različite razine i sve inkluzivnije koncentrične krugove identiteta: lokalni, regionalni, etnički, nacionalni, nadnacionalni identitet stanovnika Hrvatske, nego i *paralelizam identiteta* razvidan kod Hrvata izvan Hrvatske. Hrvatski iseljenici, a napose njihovi potomci, bilo da žive u Hrvatskoj, Njemačkoj, Australiji, Kanadi, SAD-u, Argentini, Čileu ili Južnoafričkoj Republici, imaju dvostruke identitete, istodobno i hrvatski i onaj države i(li) nacije u kojoj žive, i time se ponose! Potomci su hrvatskih iseljenika po svojem identitetu i pripadnosti i jedno i drugo, uz to što su i građani svijeta. Te Hrvate kozmopolite mogli bismo nazvati *kroatopoliti*. Njihovi su identiteti otvoreni i inkluzivni. Zbog svojega transnacionalnog iskustva oni ne funkcioniraju po logici „ja sam ili jedno ili drugo”, nego po logici „ja sam i jedno i drugo”, a možda i još nešto treće: pripadnik supkulture mladih, profesionalne ili rodno markirane skupine i sl. Stoga upravo među tim mladim ljudima hrvatskoga podrijetla, odraslima i školovanim u inozemstvu, u zemljama u koje su se iselili njihovi roditelji i predci, a koji učenjem hrvatskoga jezika te životom u Hrvatskoj žele pridonijeti njezinu razvoju, leži potencijal da se proširi ideja o otvorenosti, uključivosti i tolerantnosti Hrvata i hrvatskoga identiteta. Ujedno je u njima i potencijal da se Hrvatska oslobodi parohijalnoga kompleksa i straha da će se pluralni hrvatski identiteti rastočiti i nestati u dodiru s drugim kulturama i narodima ili nadnacionalnim tvorevinama kao što je Europska unija.

Literatura i izvori

- Ceribašić, N. 2009. *Festivalizacija hrvatske tradicijske glazbe u 20. stoljeću*. U: *Hrvatska glazba u 20. stoljeću*, ur. Jelena Hekman i Vesna Zednik. Zagreb: Matica hrvatska, 241–266.
- Čapo Žmegač, J. 1997. *Hrvatski uskrсни običaji: korizmeno-uskrсни običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*. Zagreb: Golden marketing.
- Čapo Žmegač, J. et al. 1998. *Etnografija: Svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Gavazzi, M. 1991. *Baština hrvatskoga sela*. Zagreb: Otvoreno sveučilište.
- Rihtman-Auguštin, D. 1995. *Knjiga o Božiću: Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*. Zagreb: Golden marketing.
- Rihtman-Auguštin, D. 1996. *Christmas in Croatia*. Zagreb: Golden marketing.
- Rihtman-Auguštin, D. 2000. *Hrvatski prijevor: Mediteran–Dunav–Balkan*. U: *Ulice moga grada*. Beograd: XX vek, 237–255.
- Rihtman-Auguštin, D. 2004. *Myth and Politics: Anthropologising Croatian Ethnology*. Aldershot: Ashgate.
- Kelemen, P. i Škrbić Alempijević N. 2012. *Grad kakav bi trebao biti: Etnološki i kulturnoantropološki osvrti na festivale*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Vitez, Z. i Muraj, A. (ur.) 2001. *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. Zagreb: Barbat et al.
- Žanić, I. 2003. *Simbolični identitet Hrvatske u trokutu – raskrižje-predziđe-most*. U: *Historijski mitovi na Balkanu*. Sarajevo: Institut za istoriju, 161–202.

Sažetak

Zemljopisni smještaj Hrvatske u srednjoj i jugoistočnoj Europi odredio je Hrvatsku kao panonsku, mediteransku i balkansku zemlju. Klasična hrvatska etnologija seljaštva identificirala je, sukladno takvu položaju, jadransku, panonsku i dinarsku inačicu hrvatske tradicijske (seljačke) kulture. Riječ je o povijesnim kulturnim obrascima koji se znatnije mijenjaju od sredine 20. stoljeća, a posebice su bili razvidni u materijalnoj kulturi, odnosno u onim njezinim dijelovima koji su u izravnoj svezi s pedološkim uvjetima prostora (gospodarstvo i prehrana, izgled seljačkih kuća, materijal za izradu odjeće i sl.). Velik je dio sadržaja hrvatske tradicijske kulture baštinjen iz njezine slavenske osnovice te niza sastavnica koje je inkorporirala iz drugih kulturnih sfera. Hrvatska je tradicijska kultura stoga amalgam nastao na slavenskim temeljima te hibridiziran starorimskim, kršćanskim, reformacijskim, renesansnim i baroknim utjecajima koji su se širili s europskih dvorova i gradova, osmanskim i utjecajima izvaneuropskih kultura koje dolaze putem pomorske tradicije priobalnoga stanovništva i od druge polovice 19. stoljeća snažne emigracije stanovništva, osobito iz priobalja i njegova zaleđa. Amalgamiranju je pridonijela mobilnost stanovništva i planska kolonizacija unutar političkih sustava u kojima su se hrvatske zemlje nalazile. Kulturni je regionalizam do danas prisutan u Hrvatskoj i u smislu identitetnih iskaza stanovnika pojedinih regija i u smislu nekih kulturnih obilježja i načina života. No gotovo polustoljetni jugoslavenski komunistički poredak u kojemu se nalazila Hrvatska nakon Drugoga svjetskog rata pridonio je ujednačavanju kulturnih obrazaca, a znatnije ih je i izmijenio, s jedne strane kontrolom i cenzurom osobito vjerskih i nacionalno obojenih praksi, a s druge strane uvođenjem novih, radničkoj državi i komunističkoj ideologiji primjerenijih svjetovnih rituala. Od stjecanja neovisnosti pak svjedočimo retradicionalizaciji nekih aspekata društva i kulture s jedne strane, a s druge strane obnavljanju, reinterpretaciji i stvaranju novih kulturnih praksi i tradicija sa svrhom definiranja identitetnih obilježja pojedinih lokaliteta i regija koje je nastalo kao odgovor na globalizaciju i ujednačavanje kultura kojima je zahvaćena moderna Hrvatska.